

SOBRE LA CORRESPONDÈNCIA LITERÀRIA ENTRE ROIS DE CORELLA I EL PRÍncep DE VIANA

A la memòria de Ramon Miquel i Planas

Conservem dos diàlegs literaris entre el príncep Carles de Viana i Joan Rois de Corella. Foren editats per Ramon Miquel i Planas,¹ el qual els donà per títol *Debat epistolar*² i *Flors del saber*.³ L'ur valor literari és més aviat limitat, però tenen interès, en canvi, per a ajudar a comprendre l'obra del darrer dels nostres grans escriptors medievals, car són testimonis de la consideració en què era tingut pels seus contemporanis, com ja aprecia Miquel i Planas,⁴ i, ultra això, forneixen elements útils des del punt de vista de la biografia i de la història literària.

I

A l'edició de Miquel i Planas la composició titulada *Flors del saber* consta de tres estrofes, tot i que l'editor afirma que la tercera no figura al manuscrit de la Mayansiana⁵ i que al manuscrit de París és considerada com una composició independent.⁶ No comprenem, doncs, per quina raó aquesta estrofa apareix a les *Obres* formant part de les *Flors del saber*.⁷ D'una banda, la tradició textual no hi porta; de l'altra, aquesta estrofa

1. *Obres de J. Roig de Corella*, publicades amb una introducció de R. MIQUEL I PLANAS (Barcelona 1913) («Biblioteca Catalana»).

2. *Id.*, 147-161.

3. *Id.*, 428-429.

4. *Id.*, XXXVIII-XXXIX.

5. *Id.*, 428.

6. *Id.*, XXXIII. En altres llocs (*id.*, LXXXVI i 429) sembla interpretar-ho d'una manera diferent.

7. *Id.*, 429. Veg. també J. MASSÓ I TORRENTS, *L'antiga escola poètica de Barcelona* (Barcelona 1922), 74. Massó considera així mateix que aquesta composició té només dues estrofes.

essent igual a aquella amb què fineix la segona lletra de Corella al Príncep en el *Debat*, no sembla versemblant que Rois de Corella dediqués dues vegades la mateixa composició a una persona, i menys si aquesta és de la categoria del príncep de Viana.⁸ Em sembla, doncs, aconsellable de considerar les *Flors del saber* formada de dues úniques estrofes i de separar-ne la que figura com a tercera en l'edició de les *Obres* feta per Miquel i Planas.

Així, les *Flors del saber* i el *Debat epistolar* deixen de tenir l'estrofa comuna que els era atribuïda. Aquest fet no exclou, però, que les dues obres tinguin una relació entre elles. No crec versemblant que fossin escrites incidentalment, sinó que més aviat deuen ésser testimonis d'un moment de contacte íntim entre el príncep i el poeta. Al començament del *Debat* Carles fa referència a un diàleg anterior⁹ que, si fou escrit, com és ben possible,¹⁰ s'ha perdut. És un altre argument a favor de l'existència d'un període de relació íntima entre els dos personatges. Aquesta intimitat es trasllueix també del to de les *Flors del saber*. Tot i el virtuosisme en l'exhibició de rimes difícils i el caràcter clos, que el fa quasi incompreensible, té un cert valor el fet que l'elogi adreçat a un personatge com el príncep de Viana prengui un caire, no solament ditiràmbic, sinó també consolador. Miquel i Planas escrivia: «Hem de confessar que no hem acabat d'entendre aquesta composició, la finalitat de la qual sembla dirigir-se a lloar en el Príncep les perfeccions intel·lectuals y morals que tant havia pogut apreciar el nostre Mossèn Corella».¹¹ Massó i Torrents tampoc no comprengué el sentit de la composició en dir, parlant d'aquest debat en vers: «cosa única a retenir, i tal volta per datar l'obra: — Mas vós, Senyor, en tal edat tranquilla, ple de tot bé...».¹² Jo interpreto la composició de la següent manera: «Flor del saber, de qui el saber destilla: si la natura no fos imperfecta a causa d'Adam, no fóra prohibit d'entrar al

8. El príncep de Viana cita, al *Debat*, un fragment d'una poesia seva adreçada al poeta castellà Juan de Valladolid (*Obres*, 152). La cita de Carles expressa, però, una idea general i no pas un elogi directe, a diferència de l'estrofa que comentem.

9. *Obres*, 149.

10. El príncep escriu: «Menbra nos haver os dicho». Cfr., però, «como dixé en un verso a Johan Poeta», i cita una estrofa evidentment escrita (*Obres*, 152). Aquest diàleg perdut, si és que existí, devia ésser escrit en prosa. Tot i que els diàlegs en forma epistolar són de tipus renaixentista (veg. *infra*, pàg. 132) a els diàlegs en vers responen a una tradició medieval, cal tenir present que aquests darrers no són abandonats de seguida i durant un determinat període aquestes dues formes conviuen. Sembla aventurat de deduir, per la forma diferent dels dos diàlegs, que pertanyin a èpoques diferents, tot i que aquesta idea potser pot ésser presa en consideració fins a un cert punt.

11. *Obres*, LXXXVI.

12. JAUME MASSÓ I TORRENTS, *El Príncep de Viana i les seves relacions literàries* (Barcelona, Ateneu Barcelonès, 1926), 11.

Paradís amb tantes lleis que no es pot comentar (enumerar?), sinó que vós, senyor, en una edat tan tranquil·la com fóra aquesta, ple de tot bé, seureu en una gran cadira, tot immortal, cobert d'estola blanca, puix que no us falta una espurna per a ésser perfecte. Fènix del món, de vós cantà la Sibilla (és a dir, ha estat profetitzat) que seríeu rei de pau, tanca del temple romà. Tot el món diu que a la vostra intel·ligència, que mai no vacilla, no hi arriba ni Salamanca». Això és escrit evidentment, en una edat no tranquil·la, en la qual no hi havia perspectives immediates que Carles fos «rei de pau». O, dit en altres termes, Rois de Corella consola el príncep: «si el món fos perfecte, ara vós fóreu al lloc que us correspon, però, com que no ho és, per això us veieu en aquesta situació desagradable; de tota manera, el futur us serà favorable i sereu un rei de pau, car tothom està d'acord que no hi ha home al món millor que vós». Per tant, el fragment que cita Massó i que pot servir per a datar l'obra, cal entendre'l, em sembla, no pas literalment, ans al contrari. Aquest element consolatori també el trobem al *Debat epistolar*, on es relaciona amb el diàleg entre Carles de Viana i Juan de Valladolid: «assí un sçiente a otro consuela». ¹³ Ens movem, doncs, dins un mateix clima sentimental que empeny també a considerar que les dues obres esmentades pertanyen a un mateix període. Tanmateix les *Flors del saber* no precisen gaire, per elles mateixes, respecte a la data de llur composició. Efectivament, la guerra, la intriga, la presó o l'exili s'alternen com a companys inseparables de Carles de Viana des del retorn de Joan II a Navarra, l'any 1449, després de nou anys d'absència, fins a la concòrdia de Vilafranca el 21 de juny de 1461, tres mesos abans de la seva mort. ^{13a} De toda manera és poc versemblant que aquesta obra fos escrita durant algun dels períodes d'empresonament del Príncep. Llevat de la *Crónica de los reyes de Navarra*, ^{13b} les obres escrites a la presó solen mencionar-ho d'una manera explícita. És el cas de la traducció del *De nobilitate* de Buonaccorso de Montemagno, falsament atribuït a Plutarc, ^{13c} i també del diàleg en vers entre Diego de Castro i el príncep

13. Obres, 152.

13 a. G. DESDEVICES DU DÉZERT, *Don Carlos d'Aragon, Prince de Viane. Etude sur l'Espagne du Nord au XVe siècle* (Paris 1889), 200 ss.; FERRAN SOLDEVILA, *Història de Catalunya* (Barcelona 1934-1935), II, 86 ss.; J. VICENS VIVES, *Trayectoria mediterrànea del príncipe de Viana*, «Príncipe de Viana», XI (1950), 211-250; J. VICENS VIVES, *Fernando el Católico, príncipe de Aragón, rey de Sicilia. 1458-1478* (Madrid 1952), 73 ss.; J. VICENS VIVES, *Juan II de Aragón (1398-1479). Monarquía y revolución en la España del siglo XV* (Barcelona 1953), 139 ss.; N. COLL JULIÀ, *Doña Juana Enríquez lugarteniente real en Cataluña (1461-1468)* (Madrid 1953), I, 105 ss.

13 b. *Crónica de los reyes de Navarra*, Escrita por D. CARLOS, PRÍNCIPE DE VIANA, Editada por JOSÉ YANGUAS Y MIRANDA (Pamplona 1843). Fou escrita a la presó, però revisada després (DESDEVICES, *op. cit.*, 404).

13 c. MANUEL CRUELLS, *Carles de Viana i el Renaixement*, EUC, XVIII (1933), 234.

de Viana.¹⁴ Potser, doncs, només és raonable de deduir que el diàleg titulat per Miquel i Planas *Flors del saber* fou escrit en una època en què el Príncep no veia reconeguts els seus drets però tampoc no es trobava empresonat.

II

El *Debat epistolar* és molt més explícit. Al costat d'una artificiositat estilística semblant a la de les *Flors del saber* i d'un to íntim que fou notat ja en aquesta composició per Miquel i Planas,¹⁵ les referències que hom hi pot trobar, la seva major longitud i el fet d'ésser escrita en prosa fan que puguem treure més profit d'aquesta obra per a l'estudi de la biografia de Corella.

Una anàlisi detallada del *Debat* ens permet de confirmar que fou escrit durant un període de relació estreta entre els dos escriptors. És iniciat pel príncep de Viana, el qual menciona, com ja he dit, un diàleg anterior,¹⁶ testimoni que els contactes entre ambdós corresponents no eren aïllats.

14. Aquesta composició apareix al Cançoner S, que havia pertangut a la biblioteca del marquès de Barberà i avui es troba a la biblioteca del Monestir de Montserrat. Fou publicada parcialment per JAUME MASSÓ I TORRENTS (*El Príncep de Viana*, 12-13). El Príncep escriu: «Pora tiempo quietoso, | gasajoso, | el trovar fuera fallado | donde seso reposado, | elevado, | se falle non gosquilloso | en el tiempo ancioso | hi pensoso | con el qual soy combatido, | pensamiento departido | por partido, | que dezir apenas oso | mi cuytado trabajoso. || D'estas cosas separado, | desviado | por mi pena qu'entrenora | el plazer he siempre lora, | qu'en un'hora | m'es un anyo comportado | el mi seyer hi el mi stado. | Bien pensado, | como so sin libertad, | dexat esto preguntat | hi demandat | si me syento relevado | del bevir tan trabajado». Dono dues estrofes senceres perquè interpreto el text d'una manera diferent que Massó en diversos llocs. El to és ben bé un altre que el de les *Flors del saber*. L'epígraf de la composició diu: *Pregunta de don Diego de Castre al príncipe don Karles quando el S. R. su padre lo truxo presonero de la ciudat de Lérida en la qual fue tomado en l'anyo .LXº. el segundo de diciembre e fue livrado primero de març siguiente, etc.* Aquest epígraf fou afegit al manuscrit posteriorment a haver estat copiada la poesia. Aquesta referència a l'empresonament a Lleida, escrita posteriorment a la còpia primitiva, pot haver estat deguda al fet que aquesta poesia apareix al manuscrit entre dues altres d'explícitament referents a aquell empresonament, que comnugé no solament els regnes de la confederació (SOLDEVILA, *Op. cit.*, II, 93; DESDEVISES, *Op. cit.*, 308 ss.) sinó també els regnes veïns (JOSEPH CALMETTE, *Documents relatifs à don Carlos de Viane (1460-1461) aux archives de Milan*, Extret de «Mélanges d'Archéologie et d'Histoire», XXI). No crec, per tant, segur que aquest diàleg pertanyi a aquesta època: podria pertànyer a l'empresonament dels anys 1452-1453 a Navarra. Durant el captiveri a Lleida i a Aragó el Príncep era vigilat molt estretament i més aviat sembla que no li havia d'ésser possible de dialogar. Les altres poesies d'aquesta època adreçades o dedicades al Príncep no tenen resposta d'aquest. (Veg. MASSÓ I TORRENTS, *El Príncep de Viana*, II ss.; *L'antiga Escola*, 77 ss.)

15. *Obres*, LXII-LXIII. El judici crític de Miquel i Planas sobre aquesta obra segueix A. Morel-Fatio, *GRPh*, II/2, 125.

16. Veg. més amunt, pàg. 128.

Segons Massó i Torrents,¹⁷ «els debatidors estan absents, però es coneixen personalment». D'acord que es coneixien personalment, però no que fossin allunyats l'un de l'altre. El mateix príncep ho diu ben clarament :

«... a vos, como el más suficiente *ante nuestra presencia*, esta nuestra turbación deliberamos vos la agora comunicar».¹⁸

Segurament el fet que es tracta d'una sèrie de lletres desorientà Massó i el dugué a creure que els corresponents eren en llocs diferents. Altrament, les epístoles intercanviades entre residents en una mateixa població eren corrents al segle xv.¹⁹ Sembla, doncs, indubtable que Carles de Viana i Joan Rois de Corella coincidiren en un mateix lloc durant un període prou llarg de temps per a permetre que bescanviessin la correspondència literària coneguda i, eventualment, una altra que s'ha perdut.²⁰ I per a permetre també que assolissin el grau d'amistat íntima que es reflecteix a les composicions que coneixem, sobretot al *Debat epistolar*.

Més endavant intentaré d'escatir quin fou el lloc i vers quins anys cal situar el període en què es desenrotllaren els diàlegs. De moment em limito a subratllar el to personal del *Debat epistolar*, més acusat encara que no pas el que ja hem constatat a les *Flors del saber*.²¹ Un to personal, que es manifesta en tots els aspectes. D'una banda tenim la temàtica de l'elogi, que enllaça amb les *Flors del saber*. Té una valor més aviat limitada per tal com és corrent en aquesta mena de literatura :

«Rey, per dret natural, de la abitabile terra», diu Corella de Carles, «car lo més sabent dels hòmens deu senyorejar, per què'ls altres, obehint, sien participants de sciència, seguint la deguda proporció de la composició humana : que les parts, per si ignorants, participen saber, si a la potència superior obeheixen.»²²

De l'altra banda, però, hi ha allò que podríem anomenar la temàtica confidencial o autobiogràfica, la importància de la qual fou posada en relleu per Miquel i Planas.²³ Aquest erudit arriba a suposar que el *Debat* és un «homenatge d'amistat, delicadament consolador per al nostre poeta», que li fou dedicat pel príncep amb motiu d'una «crisi passional» de Joan Rois.

17. *El Príncep de Viana*, 18. Veg. també *L'antiga escola*, 71.

18. *Obres*, 149.

19. J. RUBIÓ I BALAGUER, *De l'Edat mitjana al Renaixement: Figures literàries de Catalunya i València* (Barcelona 1948), 124.

20. Veg. més amunt, pàg. 128.

21. *Ibid.*

22. *Obres*, 150.

23. *Obres*, LXI-LXIII.

L'illustre investigador potser va una mica més enllà del que els testimonis documentals permeten. Més aviat m'inclino a creure que el *Debat* és una peça literària a l'estil de les que eren corrents en aquella època a Itàlia: l'iniciador del diàleg proposava un tema, que servia de base a la discussió. En són un exemple les epístoles bescanviades entre Biondo Biondi i Leonardo Bruni, un dels models literaris de Carles de Viana.²⁴ En un moment donat, però, Rois de Corella es desborda en un esclat passional: el to de la seva darrera epístola és més el de la *Tragèdia de Caldesa* i d'algunes poesies amatòries que no pas el d'un debat encarcerat i retòric. Aquest apassionament, que explica l'afirmació de Miquel i Planas i que hom troba difícil d'admetre que fos simplement un tema literari, relaciona de tota manera la composició que comentem amb les del cicle de Caldesa i amb les altres que hi són estilísticament emparentades. Aquest fet és important: allò que podem precisar respecte al *Debat epistolar* té també aplicació a un grup d'obres de Corella, i així mateix aquestes darreres poden aportar alguna dada complementària que ajudi a datar el *Debat*. En aquest sentit cal tenir present que l'argument de la *Tragèdia de Caldesa* es descabdella

«en lo delitós ameníssim regne de València, dins los murs de la sua major ciutat, regnant aquell que al animós troyà ha succehit en equal ànimo, rey don Johan».²⁵

Joan II començà a regnar a la mort del *Magnànim*, ocorreguda el 27 de juny de 1458.²⁶ La *Tragèdia* ha d'ésser, doncs, necessàriament posterior a aquesta data.

Quins foren el lloc i la data de redacció del *Debat epistolar*? Ni els manuscrits ni el mateix text no els mencionen. Cal valer-se, doncs, de mitjans indirectes de datació i de localització.

Fins ara hom ha emès dues opinions fonamentals sobre la redacció d'aquesta obra: 1) Ramon Miquel i Planas la datava pels volts de 1458, durant el sojorn de Carles de Viana a Sicília;²⁷ 2) Jaume Massó i Torrents²⁸ es preguntava si no havia d'ésser anterior a la traducció de l'*Ètica* d'Aristòtil que el príncep de Viana portà a terme durant la seva estada a Itàlia (del juliol de 1456 al juliol de 1459), i opinava que havia de

24. ARTURO POMPEATI, *Dall'Umanesimo al Tasso* (Torino 1946), 156-157. («Storia della Letteratura Italiana», II). Per a les epístoles a Catalunya veg. J. RUBIÓ I BALAGUER, *op. cit.*, 117-125.

25. *Obres*, 124.

26. DESDEVISES, *op. cit.*, 259; SOLDEVILA, *op. cit.*, II, 63; VICENS, *Juan II de Aragón*, 181.

27. *Obres*, LXXXIX; Miquel i Planas no es planteja el problema si el Príncep i Rois de Corella coincidiren en un mateix lloc durant el *Debat*.

28. *El Príncep de Viana*, 8 ss.

precedir el desheretament del Príncep per son pare, ocorregut el 3 de desembre de 1455, quan Carles estava a Navarra.²⁹ No crec que els arguments de Massó i Torrents siguin acceptables, per les raons que exposaré tot seguit.

Massó considera³⁰ que el *Debat* ha de precedir el desheretament de Carles (1455) «per la consideració reial amb què en Corella el tracta». Cal pensar, però, que, mort el rei Alfons el 8 de maig de 1458, Carles de Viana, ja des del moment de desembarcar a Sicília, es titulà primogènit d'Aragó, de Navarra i de Sicília,³¹ com a primogènit fou tractat per Ferran I de Nàpols en la correspondència que aquest li adreçà a l'illa,³² i com a primogènit fou rebut a Barcelona el 28 de març de 1460.³³ Ultra això, la consideració que li tenia un amic havia d'ésser independent de les decisions que pogués prendre son pare, sobretot tenint present que Carles de Viana no renuncià mai als seus drets. L'exemple de Ferran de Nàpols és significatiu en aquest sentit. Per consegüent, segons el meu criteri, l'argument de Massó no és vàlid.

Invalidat aquest argument, ¿hi ha cap raó per a suposar que el *Debat* fos escrit durant el període 1449-1456, és a dir, abans de l'anada del Príncep a Itàlia? En aquest lapse de temps, prou accidentat a causa de les guerres amb Joan II, Carles de Viana no havia de tenir gaire lleure per a fer debats literaris, excepte durant la seva estada a la presó (1452-1453), on escriví la *Crónica de los reyes de Navarra*.³⁴ Al *Debat* no hi ha

29. Hi ha una tercera opinió, la de MARTÍ DE RIQUER (Pròleg a l'edició del *Tirant lo Blanc* (Barcelona 1947), pàg. *137), el qual col·loca aquesta composició entre 1437 i 1445. El Sr. Riquer diu: «Al capítol 323 [del Tirant] trobem una frase calcada del *Debat epistolar* entre Joan Roïç de Corella i el Príncep de Viana, obreta que s'ha de datar entre els anys 1437 i 1445». I cita en nota FRANCISCA VENDRELL, *La corte literaria de Alfonso V de Aragón* (BRAE, XIX (1932), 587). Doncs bé, al lloc al·ludit Francesca Vendrell diu: «Apoyándonos en la fecha aproximada que da a esta composición [el *Debat* entre Corella i el príncep de Viana, que acaba de citar i en el qual el Príncep alludeix i cita un altre debat seu amb Juan de Valladolid] la autorizada pluma de Massó i Torrents [ací posa la cita de la nota 28] podremos atrevernos a colocar esta composición [el debat amb Juan de Valladolid, que és el poeta que estudia F. Vendrell], forzosamente anterior, entre los años 1437 a 1445, tiempo del que hay prueba documental de la estancia del poeta Juan de Valladolid en Navarra». El Sr. Riquer ha entès malament aquest passatge i ha situat el debat amb Corella entre les dates en què Francesca Vendrell col·loca en realitat el debat amb Juan de Valladolid. De fet la Sra. Vendrell no fa sinó seguir Massó i Torrents, que no és citat per Martí de Riquer.

30. *El Príncep de Viana*, 9.

31. VICENS, *Juan II de Aragón*, 216; CRUELLS, *op. cit.*, 235.

32. VICENS, *ibid.*

33. DESDEVISES, *op. cit.*, 294; SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, II, 93. El problema de la primogenitura és enfocat d'una manera diferent per VICENS, *Juan II de Aragón*, sense que afecti, però, la nostra argumentació.

34. YAGUAS, pròleg a la *Crónica de los reyes de Navarra*, pàg. XXII; DESDEVISES, *op. cit.*, 404.

cap referència a la presó i, si el príncep hi hagués romàs, aquest fet sembla que hi hauria d'haver traspuat d'una manera o altra.^{34a} Francesca Vendrell suposa que el príncep de Viana sostingué debats a la cort navarresa quan era molt jove.³⁵ Però, donada la joventut que cal atribuir en aquests anys a Corella, la naixença del qual m'atreviria a posar vers 1425,³⁶ no resulta gaire adequat que el príncep de Viana l'anomeni «el más suficiente ante nuestra presencia».

Hi ha encara un altre argument, de més pes que no pas cap altre. Conservem dues obres de Carles de Viana que són de datació segura: la ja mencionada *Crònica de los reyes de Navarra*, escrita durant el seu primer empresonament (1452-1453) i revisada el 1454,³⁷ i la traducció de l'*Ètica nicomaquea* d'Aristòtil, feta del text llatí de Leonardo Bruni d'Arezzo i començada durant el sojorn de Carles a Nàpols, a la cort del *Magnànim*, al qual va adreçada.³⁸ L'estil d'aquestes dues peces, que es porten pocs anys de separació, és ben diferent: el de la *Crònica*, malgrat no ésser senzill, no té cap marcada influència llatina, mentre que a la prosa de la traducció de l'*Ètica* la influència llatina, i més concretament la ciceroniana, hi és evident i hom hi remarca un hipèrbaton constant i, especialment, el *verbo in fondo*. Aquest canvi té una explicació evident: és degut a l'ambient llatinitzant que Carles respirà a Nàpols, a la cort del seu oncle Alfons. Doncs bé, l'estil del *Debat* correspon al de la traducció de l'*Ètica* i no pas al de la *Crònica*. Heus ací tres fragments presos a l'atzar — es podrien multiplicar indefinidament — en els quals hem indicat amb cursiva les expressions on la diferència estilística és més evident:

34 a. Veg. més amunt, pàg. 129. Fins i tot admetent que el diàleg amb Diego de Castro hagués tingut lloc durant el període d'empresonament subsegüent a l'arrest del príncep a Lleida (veg. n. 14), no és possible que el *Debat epistolar* fos escrit essent Carles a la presó, si doncs no suposàvem que Rois de Corella també hi era (veg. més amunt, pàg. 131).

35. *Loc. cit.*

36. MIQUEL I PLANAS (*Op. cit.*, LXXXIX) posa la naixença del poeta vers 1430. Tant per raó del *Debat* com per raó de les obres que Corella havia d'haver escrit abans, que justificassin la consideració que li té el príncep, jo em decanto a acostar aquesta data cap al 1425, sense invalidar, però, els arguments donats pel mencionat erudit.

37. DESDEVISES, *op. cit.*, 404.

38. *La Philosophia moral del Aristòtel, es asaber Èthicas, Politicas y Económicas, en romançe*, ed. JORDI COCI, que féu la traducció de les *Polítiques* i les *Econòmiques* (Zaragoza 1509). Veg. també P. BOHIGAS I BALAGUER, *El manuscrit de Lisboa de la traducció de l'Ètica d'Aristòtil del Príncep de Viana*, «Miscelânea de Estudos em honra de D. Carolina Michaëlis de Vasconcellos» (Coimbra 1930); duu la notícia de tres manuscrits conservats d'aquesta obra.

Crónica

«los tres hijos de Noé se partieron a tres provincias, es a saber, Sem en Asia, Chan en Africa, Japhet en Europa, el qual segunt antiguas crónicas de España, tebanas e troyanas, fallamos haber fecho algunas poblaciones e dellas faremos mención en su lugar: eso mesmo las poblaciones que fizo Tubal Caín, quinto hijo de Japhet, segunt que las dichas crónicas recuentan, e Paulo Orosio Vicente, historiador, e Eusebio en la tripartita historia, e Isidoro Mayor.»³⁹

Debat epistolar

«E nos, assí de esta necessitat compellido, a vos, como el más suficiente ante nuestra presencia, esta nuestra turbación deliberamos vos la agora comunicar. E vemos muchas vezes de pequenya brasa sallir grande flama, anssi de pequeñas questões ser por los filósofos grandes volúmenes escriptos.»⁴⁰

Ética

«yo, el príncipe, vuestro humil sobrino, más por la devida obediencia que a todos vuestros mandamientos devo movido, que ignorando la flaqueza de mi entendimiento fuesse de tanta presumpción cegado, deliberé la presente traducción hazer de latín en nuestro romance de aquellos libros de la Éthica de Aristóteles que Leonardo de Aretino del griego en latín trasladó por los haver el frayre que la primera traducción fiziera mal y perversamente convertido, tomando por real enxemplo el exercicio de vuestro real ingenio en las Epístolas de Séneca.»⁴¹

El *Debat epistolar* ha d'ésser, doncs, posterior a l'arribada del príncep de Viana a Itàlia.

Un altre indici apunta cap a la península veïna: Carles cita el pròleg de l'Aretí a la seva traducció llatina de l'*Ética* d'Aristòtil.⁴² Leonardo Bruni d'Arezzo havia traduït del grec al llatí l'*Ética nicomaquea* del filòsof grec vers 1417.⁴³ El príncep degué conèixer aquesta obra a Nàpols i n'emprengué la traducció a instàncies del *Magnànim*, a qui va adreçada.⁴⁴ Aquesta versió de l'obra preferida de Carles de Viana⁴⁵ encara no era finida quan el rei morí⁴⁶ i degué ésser acabada, per tant, a Sicília, on el Príncep

39. *Crónica*, ed. YANGUAS, 3.

40. *Obres*, 149.

41. *Philosophia moral del Aristòtel*, ed. JORDI COCI, fol. aIIr.

42. *Obres*, 149.

43. VITTORIO ROSSI, *Il quattrocento* (Milano s. d.), 61 («Storia Letteraria d'Italia»); LEONARDO BRUNI ARETINO, *Humanistisch-philosophische Schriften*, ed. HANS BARON (Leipzig-Berlin 1928), 164. No he pogut consultar CONCETTO MARCHESI, *L'Ética Nicomachea nella tradizione latina medievale* (Messina 1904).

44. *Philosophia moral del Aristòtel*, ed. JORDI COCI, fol. aIIr.

45. M. CRUELLES, *Alguns documents sobre la vida cultural i literària del Príncep de Viana*, EUC, XVII (1932), 87.

46. BOHIGAS, *op. cit.*, 2-3.

anà arran de la mort d'Alfons.⁴⁷ En la cita del *Debat epistolar* Carles de Viana no fa referència a la seva traducció, sinó que menciona solament l'Aretí. Dono a continuació, en paral·lel, el text llatí, el de la traducció i el del *Debat*:

<i>Text llatí</i>	<i>Traducció</i>	<i>Debat</i>
«Ignorantem vero ista aggredi et vitium suum linguae adscribere stultissimum simul et indignissimum est». ⁴⁸	«bien sabida sea verdaderamente el ignorante entrar en esto y el su vicio a la lengua atribuyr juntamente es cosa muy loca y muy indigna». ⁴⁹	«Ca non tenemos olvidado el que Reonarde en su prefacio de la Ética escribe, determenante el ignorante : entrar en estas cosas hi escribir el vicio de su lengua, juntamente son muy loca cosa e muy indigna». ⁵⁰

La comparació dels tres textos palesa que el del *Debat*, tot i tenir elements comuns amb el de l'edició de la traducció, no deriva d'aquest darrer.⁵¹ Ara, les coincidències de traducció⁵² obliguen a emparentar els dos textos castellans. ¿És que el text del *Debat* correspon a un primer esborrany de la versió, que després hauria estat revisat? ¿És que el príncep de Viana s'apartà deliberadament del text de la seva pròpia traducció? ¿És que els copistes han contribuït a l'allunyament dels dos textos?⁵³ El que no em sembla acceptable és de deduir, de la divergència de les dues lliçons o del fet que el *Debat* silencia la traducció, que el primer és anterior a aquesta darrera.⁵⁴

On Carles de Viana entrà en contacte amb el món clàssic fou a Itàlia. Ja hem vist la repercussió que això tingué en el seu estil i ja hem vist

47. DESDEVISES, *op. cit.*, 265; VICENS, *Fernando el Católico*, 73; VICENS, *Juan II de Aragón*, 203 ss.

48. BRUNI, *Schriften*, ed. BARON, 78; cfr. *Opus Aristotelis De moribus a Leonardo Aretino traductum*, ed. JOAN LUSCHNER, alemany (Barcelona 1502), fol. aIIr-v, amb variants de grafia.

49. *Philosophia moral del Aristótel*, ed. JORDI COCI, fol. 3v.

50. *Obres*, 149.

51. Les traduccions dels mots *ista* i *adscribere* són més literalment pròximes a l'original en el *Debat* que no pas en la traducció.

52. *aggredi/entrar, simul/juntamente, stultissimum/muy loca cosa*.

53. No m'ha estat possible de confrontar el text de l'edició de Jordi Coci amb els dels tres manuscrits conservats de la traducció de l'*Ética* (Veg. BOHIGAS, *op. cit.*, 2), la qual confrontació podria aclarir aquests interrogants si Coci hagués esmenat la traducció del Príncep, cosa no pas del tot inversemblant si tenim present que l'edició de Saragossa del 1509 conté també les *Polítiques* i les *Econòmiques* traduïdes pel mateix Coci.

54. MASSÓ I TORRENTS (*El Príncep de Viana*, 11) es pregunta, en vista d'aquest darrer fet: «Podria, doncs, datar-se abans del viatge a Itàlia?».

així mateix com el *Debat* és escrit en el nou estil del príncep.⁵⁵ I, encara, hem constatat com el *Debat epistolar* és fet prenent per model els debats semblants que eren corrents a Itàlia en aquella època.⁵⁶ Leonardo Bruni d'Arezzo intervenia en debats d'aquesta mena.⁵⁷ El mateix tema de la cita mencionada més amunt és una pedra de toc de l'Aretí,⁵⁸ que en parla també en les *Epístoles*.⁵⁹ És curiós que precisament sigui aquesta la cita escollida: vol dir una familiaritat amb l'obra de Leonardo Bruni, que Carles potser conegué personalment. És, doncs, perfectament natural que se li acudís de fer un debat com els que sostenia el seu model.

Aquest *Debat epistolar*, a la manera italiana, amb referències a l'obra que Carles de Viana traduí a Itàlia, en un estil ciceronià paral·lel al de la traducció de l'*Ètica*, influït per l'obra i la teoria literària⁶⁰ de l'humanista d'Arezzo, degué, doncs, ésser escrit a Itàlia. A Nàpols? A Sicília?

Si hagués estat escrit a Nàpols difícilment Carles hauria pogut dir a Rois de Corella que era «el más suficiente ante nuestra presencia».⁶¹ A la cort del *Magnànim* hi havia tot un estol de gent de gran prestigi, començant pel mateix rei Alfons, mentre que Rois de Corella encara era jove. En canvi, aquesta expressió s'adiu més amb l'ambient on visqué Carles de Viana a Sicília, per exemple al convent de benedictins de Messina.⁶² És un moment de represa de les seves activitats literàries, les quals alternà amb els seus amors amb una siciliana anomenada la Capa⁶³ i amb les intrigues de la diplomàcia.⁶⁴ És, doncs, un moment molt adequat per a relacionar-se amb Corella, que tenia també els seus afers amorosos. Si recordem que la *Tragèdia de Caldesa*, que abans he relacionat amb el *Debat*,⁶⁵ fou escrita després de la mort d'Alfons el *Magnànim*, tot plegat encaixa, i fa suposar que el *Debat epistolar* fou escrit entre el juliol de 1458 i el juliol de 1459, o sigui una mica més tard de l'època que Miquel i Planas havia suggerit.⁶⁶

Mentre un document no provi el contrari, hem de creure, doncs, que el *Debat epistolar* tingué lloc a Itàlia, probablement a Sicília, on Carles passà un temps amb lleures per als esplais literaris, malgrat la tibantor

55. Veg. més amunt, pàgs. 134-135.

56. Veg. més amunt, pàg. 132.

57. ARTURO POMPEATI, *loc. cit.*

58. GIUSEPPE TOFFANIN, *Storia dell'Umanesimo* 3 (Bologna 1943), 195.

59. *Epistolarum Libri VIII* (Hamburg 1924), 230.

60. TOFFANIN, *op. cit.*, 193-196.

61. *Obres*, 149.

62. DESDEVISES, *op. cit.*, 267.

63. *Ibid.*

64. VICENS, *Juan II de Aragón*, 205-206.

65. Veg. més amunt, pàg. 132.

66. *Obres*, LXXXIX.

de relacions amb el seu pare, la qual, per altra part, explicaria el to consolatori de què ja he parlat.⁶⁷

Aquesta deducció mena a afirmar que Rois de Corella passà una temporada a Itàlia. Molts d'altres escriptors catalans hi havien estat, tant a Nàpols com a Sicília. Del paper de pont entre Catalunya i la cultura italiana del Renaixement que féu aquesta illa durant el regnat de Joan II n'ha parlat suggestivament el meu mestre Jordi Rubió i Balaguer.⁶⁸ El sojorn a Itàlia d'un dels nostres escriptors més classicitzants i italianitzants no té, per tant, res de sorprenent: ben al contrari, ens ajuda a comprendre l'escriptor i la seva obra. I fa pensar que l'evolució estilística cap a la frase sintàcticament més complexa, però sempre harmònicament estructurada, característica de la maduresa literària de Rois de Corella i tot just incipient encara al *Debat*, s'inicià, o almenys es degué accelerar, durant l'estada a Itàlia vers 1458-1459. Així mateix, aquest viatge ajuda a comprendre el renovament que Corella aportà a la temàtica i a la tècnica de la nostra narrativa en prosa, que hom no s'explicaria tan bé si l'escriptor no hagués estat submergit durant un temps en l'ambient renaixentista de la Itàlia de mitjan segle xv.

III

Fins ara les dades que ens forneix el *Debat* han anat casant. ¿Podem dir això mateix respecte a les altres dades que tenim de Joan Rois de Corella? De dates certes en tenim ben poques: el *terminus ad quem* del 23 de setembre de 1461, data de la mort de Carles de Viana, per als diàlegs literaris amb el Príncep; el *terminus a quo* del 27 de juny de 1458, data de la mort del Magnànim, per a la *Tragèdia de Caldesa*; el 1482, en què fou escrita la *Sepultura de mossèn Francí Aguilar*, on l'estil de l'escriptor valencià havia assolit ja el seu estat més evolucionat; i el 1500, any de la seva mort. Les altres dades documentals facilitades per Boronat,⁶⁹ Mayans⁷⁰ i Miquel i Planas⁷¹ són insegures quant a la identificació

67. Veg. més amunt, pàg. 129.

68. Comunicació a la Societat Catalana d'Estudis Històrics del dia 1 de desembre de 1951, *Sobre l'humanisme a Catalunya en temps de Joan II* (cf. *BSCHEH*, II (1953), 56-57). Aquest fet havia passat desapercebut a Massó i Torrents (*L'antiga escola*, 70-71).

69. L. D'ONTALVILLE [PASQUAL BORONAT], *Mossèn Johan Roic de Corella, Ensaig crítich*, *RdC*, I (1897), 113-118. Amb la signatura L. d'Ontalvilla, Pasqual Boronat continuà l'assaig citat amb notícies bibliogràfiques i crítiques (*RdC*, I (1897), 166-173, 193-204, 248-261).

70. Notes manuscrites a l'exemplar de XIMENO, *Escretores del reino de Valencia*; citat per MIQUEL I PLANAS, *Obres*, XII.

71. *Obres*, x-xiv.

del Joan Rois de Corella documentat amb l'escriptor, puix que hi hagué més d'un personatge del mateix nom. Quant a la lletra adreçada per Francesc Ferrer a un Joan Rois de Corella, fill del comte de Cocentaina, la qual cal datar entre 1448 i 1450, no crec que sigui adreçada al nostre escriptor. Aquesta epístola fou publicada pel P. Andreu Ivars,⁷² el qual no féu cap allusió al nostre poeta. Qui identificà aquest amb el seu homònim del document fou Martí de Riquer.⁷³ Els arguments exposats per Miquel i Planas⁷⁴ i el to de la lletra de Francesc Ferrer, inapropiat si hagués anat dedicada a un escriptor i estudiant de Teologia,⁷⁵ crec que lleven tota versemblança a aquella identificació.⁷⁶

Doncs, no hi ha cap dada, ni entre les segures ni entre les probables, que contradigui la conclusió a què hem arribat sobre la redacció dels debats literaris entre Joan Rois de Corella i el príncep Carles de Viana, que degueren tenir lloc a Sicília entre el juliol de 1458 i el juliol de 1459.

JORDI CARBONELL,

Societat Catalana d'Estudis Històrics, Barcelona.

72. *Francés Ferrer poeta valencià del segle XV*, ACCV, III (1930), 152-155.

73. *Op. cit.*, *131.

74. *Obres*, XI-XII.

75. Francesc Ferrer escriu: «Hoïu parenceries e fichçons, perquè és art amigable la de poesia e aprofita molt a embelir los rasonaments, mas vostre repòs sia en filosofia, que és ben hobar» (IVARS, *op. cit.*, 154). El tractament de *spectable* donat al destinatari de la lletra no és donat mai, d'altra banda, a l'escriptor. En canvi, el *Conhort* de Francesc Ferrer conté una estrofa de Corella.

76. Tampoc no trobo acceptable l'afirmació de XAVIER DE SALAS (*A propósito de una pintura del Museo del Prado*, ABMAB, V (1947), 342), que el poeta Joan Rois de Corella fou fill de Jeroni, setè comte de Cocentaina, i de Lucrecia de Montcada. Aquesta afirmació, altrament, és contradita en el mateix article (pàg. 343).